

УДК 342.42

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.06.28>

ЗАСТОСУВАННЯ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ СУДАМИ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ ПРАВОСУДДЯ ШЛЯХОМ КОНФОРМНОГО ТЛУМАЧЕННЯ ЗАКОНІВ

Шеремета С.А.,*аспірант кафедри конституційного права України**Національного юридичного університету**імені Ярослава Мудрого*

ORCID: 0009-0008-5400-9840

Шеремета С.А. Застосування Конституції України судами при здійсненні правосуддя шляхом конформного тлумачення законів.

У статті з'ясовано природу конформного тлумачення законодавства в узгодженому з конституцією значенні; встановлено витоки конформного тлумачення в порівняльній перспективі; зроблено порівняння особливостей реалізації конформного тлумачення, що може здійснюватися як Конституційним Судом України, так і судами загальної юрисдикції. Зроблено висновок, що Конформне (узгоджене) з Конституцією тлумачення є однією з форм застосування Конституції судами при здійсненні правосуддя. Конформне тлумачення генетично пов'язане з втіленням у доктрині німецького права і знаходить своє відображення в ідеї про те, що закон не можна визнати неконституційним, якщо існує узгоджений із конституцією варіант його прочитання (тлумачення, інтерпретації). Конформне тлумачення в контексті досвіду ФРН також тісно пов'язане із ідеєю горизонтального ефекту прав людини, а також т.з. "Drittwirkung". Таке тлумачення іноді може бути дискусійним з точки зору суддівського активізму, якщо варіант тлумачення, який обирається, не є консенсусним і конкурує із легітимністю законодавчої влади. На жаль, воно також може стати причиною конфліктів між різними судами (наприклад, між конституційним і верховним). Адже часто конформне тлумачення здійснюють саме конституційні суди. Водночас конформне тлумачення є одним із важливих способів уникнення прогалин. В українському варіанті конформне тлумачення можна пов'язати як з практикою Конституційного Суду України, так і судів загальної юрисдикції. Щодо Конституційного Суду, то базисом є ч. 3 ст. 89 Закону «Про Конституційний Суд України» («Якщо Суд, розглядаючи справу за конституційною скаргою, визнав закон України (його положення) таким, що відповідає Конституції України, але одночасно виявив, що суд застосував закон України (його положення), витлумачивши його у спосіб,

що не відповідає Конституції України, то Конституційний Суд вказує на це у резолютивній частині рішення»). Проте ця стаття ніколи прямо не застосовувалася. Цілком логічним виглядає та обставина, що конформне тлумачення має здійснювати не лише Конституційний Суд України, а, первинно, суди загальної юрисдикції. Суди загальної юрисдикції мають широкі можливості застосовувати норми Конституції при вирішенні справ і тлумаченні поточного законодавства.

Ключові слова: верховенство права; конституція; конституційні принципи; тлумачення; правосуддя; судочинство; юстиція; Конституційний Суд України; інтерпретація; судова влада.

Sheremeta S.A. Application of the Constitution of Ukraine by courts in the administration of justice through conform interpretation of laws.

The article clarifies the nature of the conformal interpretation of legislation in the meaning agreed with the constitution; establishes the origins of conformal interpretation in a comparative perspective; compares the features of the implementation of conformal interpretation, which can be carried out both by the Constitutional Court of Ukraine and by courts of general jurisdiction. It is concluded that the interpretation conformal (agreed) with the Constitution is one of the forms of application of the Constitution by courts in the administration of justice. Conformal interpretation is genetically related to the embodiment in the doctrine of German law and is reflected in the idea that a law cannot be recognized as unconstitutional if there is a variant of its reading (interpretation, interpretation) agreed with the constitution. Conformal interpretation in the context of the experience of Germany is also closely related to the idea of the horizontal effect of human rights, as well as the so-called «Drittwirkung». Such an interpretation can sometimes be debatable from the point of view of judicial activism, if the interpretation option chosen is not consensual and

competes with the legitimacy of the legislative branch. Unfortunately, it can also cause conflicts between different courts (for example, between the constitutional and supreme courts). After all, often it is the constitutional courts that carry out conformist interpretation. At the same time, conformist interpretation is one of the important ways to avoid gaps. In the Ukrainian version, conformist interpretation can be associated with both the practice of the Constitutional Court of Ukraine and courts of general jurisdiction. As for the Constitutional Court, the basis is Part 3 of Art. 89 of the Law "On the Constitutional Court of Ukraine" ("If the Court, considering a case on a constitutional complaint, recognized the law of Ukraine (its provisions) as being in accordance with the Constitution of Ukraine, but at the same time found that the court applied the law of Ukraine (its provisions), interpreting it in a manner that does not comply with the Constitution of Ukraine, then the Constitutional Court shall indicate this in the operative part of the decision"). However, this article has never been directly applied. It seems quite logical that conform interpretation should be carried out not only by the Constitutional Court of Ukraine, but primarily by courts of general jurisdiction. Courts of general jurisdiction have broad opportunities to apply the norms of the Constitution when deciding cases and interpreting current legislation.

Key words: rule of law; constitution; constitutional principles; interpretation; justice; judicial proceedings; Constitutional Court of Ukraine; judicial power.

Постановка проблеми. Питання тлумачення правових норм є важливим протягом існування юриспруденції як науки і юридичної практик. З виникненням писаних конституцій постало питання про механізми забезпечення їх верховенства і перевірки відповідності конституції актів поточного законодавства. Однак не завжди визнання акта неконституційним є найкращим варіантом. Суди мають багато можливостей в тлумаченні, що дозволяє застосовувати конституційні принципи, узгоджувати зміст законодавства і конституції. Ці інструменти є досить поширені в західній юриспруденції, існує і вітчизняний досвід із цього питання. Саме тому важливим є дослідження теорії конформного (узгодженого) з Конституцією тлумачення як в порівняльній перспективі, так і в контексті теорії і практики в Україні.

Стан опрацювання проблематики. До наукових досліджень, присвячених конформному тлумаченню можна віднести праці Г.В. Берченка [1], Р.В. Марчука [2], М.В. Савчина [2; 3; 4; 5], С.В. Різника [6], С.В. Шевчука [7] та багатьох інших.

Метою статті є з'ясування природи конформного тлумачення законодавства в узгодженому з конституцією значенні; встановлення витоків конформного тлумачення в порівняльній перспективі; порівняння особливостей реалізації конформного тлумачення, що може здійснюватися як Конституційним Судом України, так і судами загальної юрисдикції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ми вважаємо здійснення конформного (узгодженого) з Конституцією тлумачення однією з форм застосування Конституції судами при здійсненні правосуддя [8].

У німецькомовній літературі конституційно конформне тлумачення називають також «Dieverfassungskonforme Auslegung» (тлумачення, яке веде до сумісності з Конституцією). Е. Соколов, С. Роснер та Р. Мельник виходячи з німецької доктрини зазначають, що якщо результати тлумачення виходять за межі конформного з конституцією розуміння (змісту), то така норма є неконституційною. Якщо положення закону не можуть бути витлумачені як конформні з конституцією, то прийняти і на його підставі правові акти також є неконституційними [9, с. 33].

Конформне тлумачення законів у світлі конституційних положень можна яскраво продемонструвати на прикладі практики ФКС ФРН. Так, у справі «BVerfGE 7, 198 - Lüth» ФКС визначив, що цивільно-правовий термін «Загальні закони» слід тлумачити у світлі особливої важливості фундаментального права на свободу вираження поглядів для вільної демократичної держави. Проблема полягала в тому, що при встановленні співвідношення між основними правами та приватним правом у випадку основного права на свободу вираження поглядів (ст. 5 Основного Закону). Це фундаментальне право, як і у Веймарській конституції (ст. 118), гарантується лише Основним законом у межах «загальних законів» (ст. 5, п. 2). Тлумачення положень законодавства «у світлі» (нім. - «im Lichte») положень Основного закону (конституції) і є конформним тлумаченням.

М.В. Савчин також наводить приклади із практики Конституційного Суду Чеської республіки (зокрема, рішення від 26.03.1996 р.), де він визнав «принцип пріоритету конституційного конформного тлумачення перед визнанням нечинним закону» [3, с. 111].

Як зазначає М.В. Савчин, наслідком застосування методу конституційно конформного тлумачення є таке: «якщо можлива інтерпретація закону у відповідності до конституції, то він підлягає визнанню нечинним; він служить основним засобом конкретизації конституції, хоча залишається у даному

випадку нез'ясованим проблеми розмежування функцій конституційної та загально судової юстиції» [4, с. 237]. Так само С.В. Шевчук зазначає, що «згідно зі способом конституційно-конформістського тлумачення, закон не можна визнати нечинним, якщо його можна тлумачити як такий, що відповідає конституції» [7, с. 39].

Загальна ідея полягає в тому, що тягар доказування лежить на тих, хто оскаржує чинність закону, який вийшов з демократичного політичного процесу. Є три доктрини, які підтримують цю презумпцію. Одна із них звучить таким чином: там, де існує більше одного правдоподібного способу кваліфікації закону, Суд, як правило, обирає той, що підтримує дію закону [10, р. 102].

При цьому М.В. Савчин вказує і на суттєву проблему – таке тлумачення є дискусійним з точки зору суддівського активізму і воно має базуватися на засадах поділу влади і не може містити втручання в сферу законодавця [5, с. 235].

Дійсно, таке тлумачення іноді може бути дискусійним з точки зору суддівського активізму, якщо варіант тлумачення, який обирається, не є консенсусним і конкурує із легітимністю законодавчої влади. На жаль, воно також може стати причиною конфліктів між різними судами (наприклад, між конституційним і верховним). Адже часто конформне тлумачення здійснюють саме конституційні суди. Водночас конформне тлумачення є одним із важливих способів уникнення прогалин. В українському варіанті конформне тлумачення можна пов'язати як з практикою Конституційного Суду України, так і судів загальної юрисдикції.

Цікавим є те, що можливість конформного тлумачення законів по відношенню до Конституції прямо закріплена в положенні Закону «Про Конституційний Суд України» (ч. 3 ст. 89): «Якщо Суд, розглядаючи справу за конституційною скаргою, визнав закон України (його положення) таким, що відповідає Конституції України, але одночасно виявив, що суд застосував закон України (його положення), витлумачивши його у спосіб, що не відповідає Конституції України, то Конституційний Суд вказує на це у резолютивній частині рішення». На цю норму звертають увагу Г.В. Берченко і Є.В. Ткаченко як приклад інструментів суддівського активізму, які КСУ має проявляти при розгляді скарг [11, с. 106].

Як вказує А.М. Івановська, взаємодія між КСУ і судами загальної юрисдикції проявляється в тому, що, здійснюючи конституційний контроль, КСУ враховує зміст, який надається тому чи іншому акту, що є предметом розгляду, а також практику судів загальної юрисдикції [12, с. 415]. Зазначимо, що формально таке

врахування, як ми побачили із відповідної статті закону, можливе експліцитно стовно розгляду конституційних скарг, проте логічно припустити, що воно має використовуватися і в інших справах.

Г.В. Берченко звертає на позицію із цього приводу Венеційської комісії в доповіді Венеційської комісії від 17 грудня 2010 р. CDL-AD(2010)039rev, а саме у п. 163–166 доповіді «Study On Individual Access To Constitutional Justice» (де Венеційська комісія якраз обґрунтовує конформне тлумачення). Також дослідник вказує на те, що, на жаль, до сих пір КСУ жодного разу не застосовував це положення напряду (з винятком непрямого використання у Рішенні Другого Сенату КСУ у справі за конституційною скаргою Жабо Тетяни Максимівни щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої статті 40 Кодексу законів про працю України від 4 вересня 2019 року № 6-р(II)/2019) [13, с. 185-186]. В більш оновленому вигляді цей підхід знайшов своє відображення у Доповіді CDL-AD(2021)001-е.

Конформне тлумачення в контексті досвіду ФРН також тісно пов'язане із ідеєю горизонтального ефекту прав людини, а також т.з. "Drittwirkung". Цей аспект стосується вже діяльності загальних судів і цікавий нам передусім. Цілком логічним виглядає та обставина, що конформне тлумачення має здійснювати не лише КСУ, а, первинно, суди загальної юрисдикції.

Як вказує М.В. Савчин «як правило, загальний суд може застосувати положення Конституції як норми прямої дії разі, коли положення звичайного закону викликають множинне тлумачення і суд, застосовуючи загальні принципи права, добудовує норму права лише в тому аспекті, яка відповідає Конституції, а інші її значення відкидає. При цьому суд має мати на увазі про дієвість та ефективність захисту прав людини у ході такого правозастосування.» [5, с. 252]. Тим самим, як бачимо, вчений підтримує розуміння такого застосування законодавства у конформний до конституції спосіб саме як прояв прямої дії норм конституції.

Як зазначає В. Данішевська, «у процесі тлумачення законів як КСУ, так і судам слід прагнути такого тлумачення, щоб витлумачені закони відповідали Конституції України, якщо таке тлумачення є можливим. Це є запорукою стабільності, сталості законодавства і довіри до нього з боку суспільства. Лише у разі неможливості такого тлумачення КСУ і судам варто робити висновки про невідповідність закону Конституції України.» [14, с. 62-63].

В.П. Колісник наводить ряд практичних прикладів, коли можливе здійснення такого конформного тлумачення (не використовуючи

цей термін напряму, але, вочевидь, маючи його на увазі). Так, вчений цілком обґрунтовано звертається до положень ст. 19 Конституції. На його думку. У випадках, коли правомочності особи в поточному законодавстві визначені недостатньо повно й не зовсім зрозуміло, суд чи інший орган держави, розглядаючи юридичний спір або звернення особи, має виходити із загально дозвільного принципу, який набув втілення у ч. 1 ст. 19 Конституції, і який слід розуміти так, що особа має право «робити все, що не заборонено у встановленому порядку». А от оцінюючи правомірність рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади й органів місцевого самоврядування, суд має виходити з того, що ці органи мають здійснювати лише ті повноваження, що визначені законом, тобто йдеться про вимогу ч. другої ст. 6 та ч. 2 ст. 19, якими суд обов'язково має керуватися в таких випадках, використовувати їх та посилатися на них. Вчений також вказує на важливість у кримінальному судочинстві ч. 2 ст. 61 та ч. 1 ст. 63 (про індивідуальний характер юридичної відповідальності, а також про право відмовитися давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів) [15, с. 881-882]. О.Г. Мучник так само як норми прямої дії наводить приклад ч. 1 ст. 63, вказуючи що ця норма не потребує додаткового регулювання з боку інших законів; а також, що вона є прикладом найбільш ефективних і вдалих норм, спрямованих на захист людини, особливо на фоні тоталітарного минулого [16, с. 184].

На наш погляд, наведений приклад щодо ст. 61 Конституції України може бути актуальним для притягнення до будь-якого виду юридичної відповідності, а не лише до кримінальної. Крім того, ми би додали дуже поширений у судовій практиці принцип Конституції, який полягає у забороні двічі притягувати до одного й того ж виду відповідальності за одне й те саме правопорушення (ч. 1 ст. 61 Конституції України). Звичайно, наведені приклади не є вичерпними і практично у будь-яких конституційних положеннях ми можемо знайти таке їх практичне втілення, коли вони допомагають суду тлумачити і застосовувати законодавство.

Висновки. Конформне (узгоджене) з Конституцією тлумачення є однією з форм застосування Конституції судами при здійсненні правосуддя. Конформне тлумачення генетично пов'язане з втіленням у доктрині німецького права і знаходить своє відображення в ідеї про те, що закон не можна визнати неконституційним, якщо існує узгоджений із конституцією варіант його прочитання (тлумачення, інтерпретації). Конформне тлумачення в контексті досвіду ФРН також тісно пов'язане із ідеєю горизонтального

ефекту прав людини, а також т.з. "Drittwirkung". Таке тлумачення іноді може бути дискусійним з точки зору суддівського активізму, якщо варіант тлумачення, який обирається, не є консенсусним і конкурує із легітимністю законодавчої влади. На жаль, воно також може стати причиною конфліктів між різними судами (наприклад, між конституційним і верховним). Адже часто конформне тлумачення здійснюють саме конституційні суди. Водночас конформне тлумачення є одним із важливих способів уникнення прогалин. В українському варіанті конформне тлумачення можна пов'язати як з практикою Конституційного Суду України, так і судів загальної юрисдикції. Щодо Конституційного Суду, то базисом є ч. 3 ст. 89 Закону «Про Конституційний Суд України», проте ця стаття ніколи прямо не застосовувалася. Суди ж загальної юрисдикції мають широкі можливості застосовувати норми Конституції при вирішенні справ і тлумаченні поточного законодавства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Берченко Г.В. Конформне (узгоджене з Конституцією) тлумачення законів Конституційним Судом України. Сучасні конституційні доктрини: проблеми формування та застосування в юрисдикційній практиці. *Збірка тез наукових доповідей і повідомлень Міжнародної наукової конференції (11 червня 2021 року) / За заг. ред. проф. А. П. Гетьмана. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого.* Харків: ТОВ «Видавництво „Права людини“», 2021. С. 132–134.
2. Савчин М.В., Марчук Р.В. Конформне тлумачення Конституції та забезпечення єдності правової системи в діяльності Конституційного Суду України. *Бюлетень Міністерства юстиції України.* 2010. № 11. С. 44–52.
3. Савчин М. Порівняльне конституційне право. Київ: ВАІТЕ, 2020. 462 с.
4. Савчин М. Конституційна юстиція та забезпечення конституційного порядку: 2005–2020. Ужгород: Вид-во РІК-У, 2020. 384 с.
5. Савчин М.В. Сучасні тенденції конституціоналізму у контексті глобалізації та правового плюралізму. Ужгород: РІК-У, 2018. 440 с.
6. Різник С.В. Конституційність нормативних актів: сутність, методологія оцінювання та система забезпечення в Україні. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2020. 542 с.
7. Шевчук С.В. Способи тлумачення Конституції: порівняльний досвід. Конституція і конституціоналізм в Україні: вибіркові проблеми: *зб. наук. праць членів*

- Т-ва конст. права з нагоди 10-ї річниці Конституції України, Конст. Суду України та самого Т-ва.* Київ : Купріянова, 2007. С. 33–57.
8. Шеремета С. Застосування Конституції України судами: основні форми. *Права людини та демократія як фундаментальні основи українського конституціоналізму: зб. тез наук. доп. і повідомл. Міжнар. наук. конф.: XVI Тодиківські читання (24 листоп. 2023 р., м. Харків) / редкол.: А.П. Гетьман (голова) та ін. ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого.* Харків : Право, 2023. С. 259–260.
 9. Німецька методика права: навчальний посібник / Е. Соколов, С. Роснер, Р. Мельник. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2019. 136 с.
 10. Kommers D.P. Germany: Balancing Rights and Duties. In: *Goldsworthy J. Interpreting constitutions. A Comparative Study Edited by Oxford University Press Inc., New York, 2007.* Pp. 161–214.
 11. Берченко Г., Ткаченко Є. Право на звернення з індивідуальною конституційною скаргою в Україні: теоретико-практичні аспекти. *Право України.* 2018. № 12. С. 92–113.
 12. Івановська А.М. Конституційний контроль: теорія і практика реалізації. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2020. 558 с.
 13. Публічне право: сучасні доктрини в судовій та правозастосовній практиці: навч. посіб. Для підготовки студентів магістратури вищої освіти другого (магістер.) рівня вищої освіти галузі знань 08 «Право» спец. 081 «Право» / Т.М. Слінько, Л.І. Летнянчин, Г.В. Берченко; за заг. ред. проф. Т.М. Слінько, доц. Л.І. Летнянчина; М-во освіти і науки України Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2023. 368 с.
 14. Данішевська В. Ключові засади та підходи до вирішення конфліктів тлумачення законів. Взаємні здобутки Європейської Комісії «За демократію через право» і органів конституційної юстиції та проблеми тлумачення у конституційному судочинстві [Текст] : зб. матеріалів і тез міжнар. онлайн-конф., 25 черв. 2010 р. / Конституц. Суд України, Європ. коміс. «За демократію через право» (Венец. коміс.), ОБСЄ. – Київ : ВАІТЕ, 2020. С. 59–63.
 15. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 4: Конституційне право / Редкол.: Ю.Г. Барабаш (голова) та ін. Харків: Право, 2024. 1072 с.
 16. Мучник А.Г. Комментарий к Конституции Украины. 2-е изд., исправ. и доп. Киев: Парламентское издательство, 2003. Кн. 1. 400 с.